

Tomasz Matuszak

Organizacja i funkcjonowanie Archiwum Państwowego w Piotrkowie w latach 1919-1939

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 11, 61-79

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Matuszak
(Piotrków Trybunalski)

ORGANIZACJA I FUNKCJONOWANIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W PIOTRKOWIE W LATACH 1919-1939

Działania zmierzające do zorganizowania samodzielnej, państwowej placówki archiwalnej w Piotrkowie, podjęte zostały jeszcze przed odzyskaniem niepodległości przez Polskę¹. Podejmowano wówczas szereg działań, których celem było stworzenie od podstaw służby archiwalnej i sieci archiwów państwowych. Działania które związane były, m.in. z zabezpieczaniem archiwaliów stanowiących przyszły zasób archiwów, nie ominęły również Piotrkowa. W trakcie prac podjętych przez Wydział Archiwów Państwowych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: WAP MWRiOP) jeszcze w 1917 roku, zamierzano opracować akt prawny, który miał regulować wszystkie kwestie związane z organizacją i funkcjonowaniem archiwów państwowych tworzonych na ziemiach polskich. Normatywym tym był *Reskrypt Rady Regencyjnej z dn. 31 lipca 1918 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*². W Reskrypcie wymienione zostały archiwa, które planowano utworzyć w Warszawie i na prowincji. To właśnie Piotrków, obok Lublina i Płocka, wymieniany był jako miasto, w którym zamierzano zorganizować archiwum państwowe, jako jedno z pierwszych w niepodległej Polsce.

Przyczyn mających wpływ na podjęcie decyzji o utworzeniu archiwum w Piotrkowie było zapewne kilka. Jedną z nich i być może, że podstawową było to, że Piotrków jako miasto z racji swego korzystnego położenia geograficznego w centrum kraju, był przez długie lata aż do wybuchu I wojny światowej, stolicą prężnie rozwijającej się guberni. Kolejnym, równie ważnym argumentem przemawiającym za taką właśnie lokalizacją, mogła być sytuacja związana z dużymi ilościami materiałów archiwalnych i innej różnorodnej dokumentacji, która została pozostawiona przez urzędy administracji rosyjskiej oraz austriackie urzędy i instytucje okupacyjne. Dokumentację tę należało szybko zabezpieczyć przed zniszczeniem, uporządkować i przygotować do udostępniania, tworzonym rów-

¹ Szerzej: T. Matuszak, *Archiwalia piotrkowskie w czasie I wojny światowej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2005/2006, t. 7-8, s. 195-203.

² *Reskrypt Rady Regencyjnej z dn. 31 VII 1918 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*, [w:] S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988, poz. 1, s. 9-20.

niez od podstaw urzędów administracji państwowej i samorządu terytorialnego. Zasadność utworzenia archiwum właśnie w Piotrkowie była kwestią bezdyskusyjną, gdyż działający w ramach MWRiOP Wydział Archiwów Państwowych widział potrzebę rozszerzania sieci archiwalnej, przez powoływanie do życia nowych placówek. Taka rola i zadania przewidziane były również dla tworzonego archiwum w Piotrkowie.

Pomimo wydania *Reskryptu*, napotkano na szereg trudności związanych z wprowadzeniem go w życie. Pamiętać bowiem należy, że jego postanowienia nie mogły być w pełni zrealizowane wobec ciągle jeszcze sprawowanej władzy nad archiwami przez władze okupacyjne, a w szczególności niemiecki Zarząd Archiwalny. Reskrypt spotkał się również z ostrą falą krytyki ze strony uznanych autorytetów, w tym prof. Teodora Wierzbowskiego³. Wydaje się jednak, że podstawowym problemem, był brak odpowiednich środków finansowych, które zapewniłyby właściwą jego realizację. Już 31 sierpnia 1918 roku Ministerstwo WRiOP skierowało do Prezesa (wówczas Prezydenta – T.M.) Rady Ministrów pismo, w którym informowano i wnioskowano jednocześnie, o przyznanie dodatkowego kredytu na organizację nowych archiwów. Kredyt szacowano na kwotę 28.590 mk. Wnioskowane środki finansowe miały wystarczyć na pokrycie kosztów związanych z organizacją i funkcjonowaniem przyszłych archiwów w Lublinie i Piotrkowie. Środki te miały być również przeznaczone na pokrycie kosztów związanych z zabezpieczaniem archiwaliów w innych miejscowościach, w okresie od 1 września do 31 grudnia 1918 roku. Budżet piotrkowskiego archiwum miał wynosić 9025 mk⁴, a archiwum w Lublinie 9565 mk.

Można by więc przyjąć, że archiwum w Piotrkowie funkcjonowało już od 1 września 1918 roku, ponieważ tak zakładał planowany przez MWRiOP budżet. Niestety nie ma na to żadnego wiarygodnego przekazu źródłowego potwierdzającego tę teorię⁵. W aktach własnych Archiwum Państwowego w Piotrkowie, znajduje się dokument zawierający budżet piotrkowskiego archiwum obejmujący okres od 1 września do 31 grudnia 1918 roku oraz projekt budżetu

³ I. M a m c z a k - G a d k o w s k a, *Józef Paczkowski i jego wkład w budowę polskiej służby archiwalnej*, Warszawa-Łódź 1990, s. 30.

⁴ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), *Prezydium Rady Ministrów* (dalej: PRM), cz. II, nr zesp. 8, sygn. 17, k. 213-215; M. M o t a s, *Powstawanie polskiej państwowej służby archiwalnej przed odzyskaniem niepodległości (1917-1918)*, „Archeion” 1979, t. 69, s. 53.

⁵ W dokumentach zgromadzonych w AAN w Warszawie, w zespole PRM, brak jest danych na powyższy temat. Również w nielicznie zachowanych materiałach wytworzonych przez WAP MWRiOP, brak jest informacji, kiedy archiwum piotrkowskie podjęło działalność, jako zorganizowana placówka z pełnym zakresem zadań i środkami finansowymi na zabezpieczenie jej działalności. W materiałach zgromadzonych w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, również brak jest dokumentów, z których wynikałoby, że archiwum podjęło działalność jeszcze w 1918 roku.

na czas od 1 stycznia do 30 czerwca 1919 roku⁶. Prawdopodobnie został on sporządzony przez dra Wincentego Franciszka Łopacińskiego⁷, co sugeruje charakter pisma. Brak jest jednak na nim jakiegokolwiek podpisu, czy daty jego sporządzenia⁸. Widnieje w nim kwota 9025 mk, o której była już mowa. Uważam, że był to jednak tylko projekt, gdyż w budżecie na rok 1918 przewidziano etaty dyrektora archiwum z poborami urzędnika kat. VI w wysokości 3040 mk, asystenta archiwalnego z poborami urzędnika kat. VIII w wysokości 1900 mk oraz woźnego w wysokości 760 mk. Sądząc po planowanej obsadzie etatowej, a wiedząc o tym, że pierwszy kierownik piotrkowskiego archiwum mianowany był na początku 1919 roku, o czym jest mowa poniżej, teza ta jest uzasadniona. Nie jest także do końca zrozumiałe, z czyjej puli pochodzić miałyby środki stanowiące budżet archiwum, ponieważ sam wniosek o udzielenie wsparcia finansowego nie przesądza, czy to właśnie MWRiOP miało wyasygnować na ten cel odpowiednie środki. Innym powodem nie zorganizowania piotrkowskiego archiwum w 1918 roku, może być planowane dopiero na połowę listopada tego roku, przejście z rąk austriackich władzy, urzędów, archiwów, itp. instytucji⁹. Wiemy natomiast, że np. Archiwum Państwowe w Lublinie podjęło działalność już od 1 grudnia tego roku, tj. od dnia nominacji na stanowisko dyrektora archiwum, prof. Stanisława Ptaszyckiego¹⁰. Nie znaczy to oczywiście, że placów-

⁶ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT), *Registratura APPT* (dalej: RAPPT), nr zesp. 705, spis I, sygn. 347.

⁷ Wincenty Franciszek Łopaciński (3 X 1886-22 IV 1939) był historykiem i archiwistą. Uczestnik strajku szkolnego 1905 r. W latach 1906-1910 studiował historię na UJ, gdzie w 1913 r. uzyskał stopień doktora. Od początku swojej kariery zajmował się sprawami archiwalnymi, począwszy od pracy w Komisji Archiwalnej TRS, a następnie w Wydziale Archiwów Państwowych MWRiOP. Z dniem 1 I 1926 r. objął kierownictwo, a później stanowisko dyrektora Archiwum Oświecenia Publicznego. Brał również udział w pracach związanych z rewindykacją archiwaliów do Polski. Był autorem kilkunastu ogłoszonych drukiem prac i artykułów. Od 1914 r. należał do Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie, od 1926 był członkiem Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego. Odznaczony za wkład w prace związane z rewindykacją archiwaliów Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Za: S. K o n a r s k i, *Łopaciński Wincenty Franciszek*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, 1973, s. 402-404; A. T o m c z a k, *Łopaciński Wincenty Franciszek*, [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. I (1918-1984), pod red. M. Bielińskiej i I. Janosz-Biskupowej, Warszawa-Łódź 1988, s. 128-130.

⁸ Wincenty Łopaciński przebywał w Piotrkowie jako archiwista objazdowy w dniach 12-23 V 1918 roku. Po rozpoznaniu sytuacji w kwestii materiałów archiwalnych, wnioskował on potrzebę utworzenia w Piotrkowie placówki archiwalnej. Nie znaczy to jednak, że projekt budżetu, prawdopodobnie jego autorstwa, został opracowany już w tym czasie. Najprawdopodobniej sporządzony on został po ukazaniu się *Reskryptu* lub pod koniec 1918 roku.

⁹ M. M o t a s, *op. cit.*, s. 55-56.

¹⁰ E. K u s, *Z dziejów Archiwum Państwowego w Lublinie 1918-1939*, [w:] *Archiwum Państwowe w Lublinie. Dzieje i zasób*, pod red. E. Wierzbickiej i L. Zabielskiego, Warszawa 2003, s. 39-40; F. C i e ś l a k, *60 lat działalności Archiwum Państwowego w Lublinie*, [w:] *Problemy*

ka ta była już w pełni zorganizowanym i działającym archiwum, tak jak miało to miejsce w latach późniejszych. Jak z powyższego wynika, Archiwum Państwowe w Lublinie również nie podjęło działalności zaraz po uchwaleniu *Reskryptu Rady Regencyjnej*, co mogło być spowodowane m.in. trudnościami finansowymi.

Z całą pewnością możemy uznać, że archiwum w Piotrkowie na pewno funkcjonowało już na początku 1919 roku¹¹. Potwierdza ten fakt informacja jaka została zamieszczona na łamach „Dziennika Narodowego” nr 8 z 11 stycznia 1919 roku. Dowiadujemy się z niej, że utworzone na mocy art. 44 wspomnianego już *Reskryptu Rady Regencyjnej*, Archiwum Państwowe w Piotrkowie obejmowało swym zasięgiem terytorialnym dwie były gubernie – piotrkowską i kaliską. W drugiej części notatki prasowej czytamy, że kierownikiem archiwum został mianowany Wacław Gizbert Studnicki¹², który przebywał już od kilku dni w mieście. Do Piotrkowa, został on oddelegowany na początku stycznia 1919 roku przez WAP MWRiOP, z zadaniem zorganizowania archiwum państwowego, w którym miał objąć stanowisko kierownika¹³. Przybył on również w celu zabezpieczenia wszelkich dokumentów po urzędach władz zaborczych i okupacyjnych, które znajdowały się na terenie wspomnianych byłych guberni¹⁴. W świetle przytoczonej informacji prasowej, pierwszym kierownikiem Archiwum Pań-

historii i archiwistyki, pod red. T. Mencla, Lublin 1986, s. 170; J. R i a b i n i n, *Archiwum Państwowe w Lublinie*, Warszawa 1926, s. 1.

¹¹ Rok 1919, jako cezurę rozpoczynającą dzieje Archiwum Państwowego w Piotrkowie, podają w swoich publikacjach Ryszard Kotewicz, Ryszard Szwed i Krzysztof Łapiński. Zob.: R. K o t e w i c z, *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (1919-1989)*, „Archeion” 1993, t. 91, s. 62; R. S z w e d, *Sześćdziesiąt lat Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim*, „Rocznik Łódzki” 1982, t. 32, s. 254; K. Ł a p i ń s k i, *Początki Archiwum Państwowego w Piotrkowie*, „Archiwum i Badania nad Dziejami Regionu” 1999, z. 2, s. 46.

¹² Wacław Gizbert Studnicki (7 VIII 1874-?) był historykiem i archiwistą. Od 1907 roku był kierownikiem Archiwum Miejskiego w Wilnie, następnie pracował w Archiwum Ministerstwa Rolnictwa, a od 1919 roku kierował Archiwum Państwowym w Piotrkowie. Od kwietnia tego roku piastował stanowisko dyrektora Archiwum Państwowego w Wilnie, aż do 1939 roku. Szczegółowych informacji na jego temat brak. Materiały, dotyczące W. Studnickiego przechowywane są prawdopodobnie w Instytucie Józefa Piłsudskiego w New Yorku. Autor pracy zwrócił się trzykrotnie do Instytutu z prośbą o udostępnienie informacji na temat tych materiałów. Niestety zapytanie pozostało bez odpowiedzi.

¹³ T. M a t u s z a k, *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim*, „Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей ВДУ імені Лесі Українки”, Луцьк 2002, v. 7, s. 150.

¹⁴ W notatce tej podano również tymczasowy adres, pod jakim można było zastać w Piotrkowie Wacława Studnickiego. Była to ul. Belzacka 20 m. 6. „Dziennik Narodowy” nr 8 z dn. 11 I 1919 r., s. 3. W późniejszym okresie, była to ul. Rokszycza 20 i na taki adres kierowana była w początkowym okresie część korespondencji urzędowej dot. spraw archiwum.

stwowego w Piotrkowie był więc Wacław Studnicki¹⁵. Zasięg terytorialny działania placówki nie został, na początku jego działania, ściśle określony. Ponieważ na terenie województwa łódzkiego nie utworzono innego archiwum państwowego, to właśnie piotrkowskie, zajmowało się całokształtem zagadnień archiwalnych na obszarze całego województwa¹⁶.

*Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*¹⁷ zastał już piotrkowskie archiwum zorganizowane i działające. Normatyw ten, regulował wszystkie podstawowe kwestie funkcjonowania archiwów państwowych. Stwierdzano w nim, m.in.: że archiwa państwowe są instytucjami powołanymi do przechowywania aktów i dokumentów, do gromadzenia i przechowywania wszelkiego rodzaju zabytków rękopiśmiennych, wydawania na żądanie urzędów państwowych i osób prywatnych wszelkiego rodzaju odpisów i zaświadczeń, przeprowadzania kwerend i poszukiwań archiwalnych itd.¹⁸.

Wacław Studnicki, obejmując stanowisko kierownika piotrkowskiego archiwum, przystąpił bardzo energicznie do pracy. Jeszcze w styczniu 1919 roku odbył trzy podróże służbowe do Łodzi, Kalisza i Sieradza realizując tym samym postawione mu zadania rozpoznania, rejestracji i zabezpieczenia odnalezionych dokumentów¹⁹. Z podróży tych, mających charakter bardziej wizytacji niż kontroli, nasuwały się Studnickiemu dwa wnioski. Pierwszy związany był z koniecznością przejmowania wszelkich znalezionych dokumentów do zasobu archiwum. Wynikało to z niewłaściwego podejścia, nieuświadomionych w zakresie archiwistyki naczelników różnych urzędów, którzy mieli tendencję szybkiego pozbywania się starych i niepotrzebnych ich zdaniem papierów. Drugi wniosek dotyczył przyszłej obsady etatowej archiwum. W § 8 Sprawozdania, Wacław

¹⁵ Niestety w zachowanych źródłach archiwalnych brak jest oficjalnej nominacji W. Studnickiego na to stanowisko. Dokumenty WAP MWRiOP spłonęły prawie doszczętnie w Warszawie we wrześniu 1939 roku.

¹⁶ R. S z w e d, *60 lat Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim – Ludzie i osiągnięcia*, s. 2. Mps w zasobie APPT, RAPPT, spis II, sygn. 64; idem, *Sześćdziesiąt lat...*, s. 255. O zasięgu terytorialnym działania archiwum w Piotrkowie, świadczy m.in. korespondencja pomiędzy WAP MWRiOP, a Magistratem m. Łodzi, w której Wydział polecał kierować się ze wszystkimi zapytaniami w sprawie materiałów archiwalnych, do właściwego terytorialnie Archiwum Państwowego w Piotrkowie. APPT, RAPPT, spis I, sygn. 4 – Pismo WAP MWRiOP z dn. 18 II 1919 r.

¹⁷ *Dekret z dn. 7 II 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*, [w:] S. S i e r p o w s k i, D. M a t e l s k i, *Dzieje...*, poz. 3, s. 31-40. Warto w tym miejscu przypomnieć, że obowiązywał on aż do 29 marca 1951 roku.

¹⁸ *Pierwsze akty prawne o organizacji polskich archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z 31 lipca 1918 r. i 7 lutego 1919 r.*, „Archeion” 1968, t. 50, s. 27-40.

¹⁹ Wacław Studnicki przebywał w Łodzi w dniach 22-26 I 1919 r., w Kaliszu w dniach 26-29 I, a w Sieradzu 30 I 1919 r. APPT, RAPPT, spis I, sygn. 6 – Sprawozdanie z podróży archiwalnej do Łodzi, Kalisza i Sieradza – wnioski, wysłane do WAP MWRiOP pismem nr 3 z dn. 1 II 1919 r.

Studnicki pisał: (...) *Z całego powyższego sprawozdania jest jeszcze wniosek ogólny: iż etat archiwum państwowego w Piotrkowie jest za szczupły, wobec konieczności rozjazdów do Łodzi, Kalisza, ewentualnie Częstochowy, etc. i czuwaniem wszędzie nad całością, pomieszczeniem, przekazywaniem, podziałem archiwaljów i ich usystematyzowaniem – potrzebni są asystenci, praktykanci i różne siły pomocnicze stałe i dorywcze (...)*²⁰. Być może, że wnioski płynące z omówionego sprawozdania, zostały przeanalizowane przez WAP MWRiOP, gdyż w projekcie budżetu archiwum na okres od 1 stycznia do 30 czerwca 1919 roku, przewidziano obok etatu dyrektora archiwum, także jeden etat asystenta archiwalnego. Jak przedstawiał się budżet archiwum w roku 1918 i w stosunku do niego budżet z pierwszej połowy 1919 zaprezentowano w tabeli nr 1.

Tabela nr 1. Budżet Archiwum Państwowego w Piotrkowie w 1918 i 1919 roku

Planowane wydatki archiwum		Budżet na okres 1.09-1.12.1918	Budżet na okres 1.01-30.06.1919
I. Płace etatowe			
1. Urzędnicy	Dyrektor archiwum VI gr. uposażenia	3040 mk	4560 mk
	Asystent archiwalny VIII gr. uposażenia	1900 mk	2850 mk.
2. Woźni i stróże	1 woźny	760 mk	1140 mk
	1 stróż (od 01.1919 r.)	-----	1050 mk
II. Różne wydatki osobowe	Umundurowanie woźnego i stróża	425 mk	850 mk
III. Lokal	Opał, światło, naprawy, utrzymanie porządku	2200 mk	12.500 mk
IV. Wydatki biurowe	Materiały kancelaryjne, książki, mapy, pisma, przewóz mat. archiwalnych	700 mk	3975 mk
RAZEM:		9025 mk	26.925 mk

Źródło: Oprac. własne na podst.: APPT, RAPPT, spis I, sygn. 347²¹.

Jak z powyższych danych, zestawionych w tabeli wynika, budżet piotrkowskiego archiwum w ciągu zaledwie kilku miesięcy został zwiększony niemal trzykrotnie. Zapewne wpływ na to miały rosnące koszty związane z funkcjonowaniem archiwum oraz z panującą nadal w kraju, wyniszczonymi działaniami wojennymi, inflacją i drożyzną²².

²⁰ Ibidem.

²¹ Inne dane podane są w zestawieniu budżetowym za analogiczny okres w 1919 roku, sporządzonym 5 V 1919 r., opiewającym na sumę całkowitą 16.870 mk pol., por.: APPT, RAPPT, spis I, sygn. 2.

²² Siła nabywcza ówczesnego pieniądza na przełomie lat 1918/1919, w odniesieniu do produktów spożywczych przedstawiała się następująco: kwarta nafty – 25 mk pol., funtowy bochenek

Jak już powyżej wspomniano, Wacław Studnicki pomimo tego, że był jedynym pracownikiem archiwum, w ciągu pierwszych miesięcy swojej pracy w Piotrkowie i miastach które wizytował, zdażył zgromadzić i zabezpieczyć znaczną ilość dokumentów, głównie po urzędach i instytucjach byłej guberni piotrkowskiej. Inspekcje, które miał zamiar przeprowadzić poza Piotrkowem, Studnicki poprzedzał pismami kierowanymi do właściwego magistratu miasta, które miał zamiar odwiedzić z załączoną prośbą o rozpowszechnienie informacji w prasie lokalnej, o jego planowanym w nim pobycie. Tak było, np. w czasie jego wizyty w Częstochowie, która miała miejsce 31 marca 1919 roku. Na jego prośbę Magistrat miasta Częstochowy zwrócił się kilka dni wcześniej do redakcji z prośbą, o umieszczenie stosownej informacji na łamach „Gońca Częstochowskiego” i „Kuriera Częstochowskiego”²³.

W swoim raporcie, sporządzonym po wizycie w Częstochowie, z dnia 3 kwietnia 1919 roku, m.in. odnośnie dokumentów, które pozostały po okresie okupacji niemieckiej w tym mieście pisał: (...) *Akta po okupacji niemieckiej znajdujące się w lokalu zajęтым obecnie przez dowództwo 27 pułku piechoty zostały w znacznej części zniszczone. Pułkownik b. oficer wojsk rosyjskich uważał te akta za „chłam” (śmiecie), tylko coś uratował porucznik legionista polski p. Michalski (...)*²⁴. Niestety, na co zwrócił uwagę w swoim raporcie W. Studnicki, komunikaty zamieszczane w prasie, a zapowiadające jego pobyt w danym mieście, nie odnosiły żadnego, pożądanego skutku.

We wspomnianym już sprawozdaniu z wizyty w Łodzi, Kaliszu i Sieradzu oraz we wnioskach zawartych w korespondencji kierowanej do organów zwierzchnich, Wacław Studnicki sugerował także WAP, aby ten wystąpił z okólnikiem do władz różnych szczebli, który zobowiązywałby wszystkie ministerstwa do nakazania podległym urzędom i instytucjom, by nie niszczyły akt bez wcześniejszego porozumienia z przedstawicielem archiwum państwowego.

Najwięcej jednak czasu, poświęcił on na penetrację terenu Piotrkowa. W pierwszych tygodniach udało się Studnickiemu zgromadzić większość zabezpieczonych wcześniej akt, w trzech budynkach. Dwa z nich znajdujące się przy ulicy Bykowskiej 55 i 71 (od 1926 ul. J. Piłsudskiego, obecnie ul. Wojska Polskiego)

chleba – 3 mk pol., korzec ziemniaków – 75 mk pol., a funt słoniny – 15 mk polskich. J.A. Szwaagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław 1990, s. 295.

²³ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 347 – Pismo Magistratu m. Częstochowy z dn. 6 III 1919 r. do redakcji „Gońca Częstochowskiego” i „Kuriera Częstochowskiego”.

²⁴ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 6 - Raport o sprawach archiwalnych w Częstochowie z 3 IV 1919 r.

należały do prywatnych właścicieli²⁵. Trzeci mieścił się w suterenach przy ul. Kaliskiej 5 (dzisiaj ul. J. Słowackiego). Oczywiście w pomieszczeniach tych, nie zgromadzono wszystkich materiałów archiwalnych znajdujących się na terenie miasta. Nadal poza magazynami archiwum, znajdowała się duża ilość niezabezpieczonych materiałów archiwalnych²⁶. Ich odnalezienie i zabezpieczenie było podstawowym zadaniem w pierwszym okresie funkcjonowania piotrkowskiego archiwum.

Swoją działalność w Piotrkowie Waclaw Studnicki przerwał na polecenie Wydziału Archiwów Państwowych w kwietniu 1919 roku. Został on czasowo oddelegowany do Wilna, gdzie wcześniej pracował jako archiwista miejski, z zadaniem zabezpieczenia zgromadzonych tam archiwaliów. Wkrótce jego pobyt czasowy zamienił się na stały, ponieważ Studnicki został mianowany dyrektorem Archiwum Państwowego w Wilnie, którym kierował nieprzerwanie aż do wiosny 1939 roku²⁷.

Jeszcze przed podjęciem pracy w Wilnie, Waclaw Studnicki apelował niejednokrotnie do WAP, o zwiększenie liczby etatów w piotrkowskim archiwum. Prawdopodobnie w wyniku podejmowanych przez niego starań, stanowisko asystenta archiwalnego w Archiwum Państwowym w Piotrkowie, powierzono z dniem 1 lutego 1919 roku dr. Adamowi Feliksowi Próchnikowi²⁸. Przybył on

²⁵ W budynku przy ul. Bykowskiej 71 mieściła się również Drukarnia Państwowa, której kierownik pismem z dnia 1 III 1919 roku prosił W. Studnickiego o udostępnienie mu kluczy do archiwum celem wymiany rur instalacji gazowej. APPT, RAPPT, spis I, sygn. 3.

²⁶ R. S z w e d, *Sześćdziesiąt lat...*, s. 255.

²⁷ A. T o m c z a k, *Zarys dziejów archiwów polskich*, wyd. 2, Toruń 1982, s. 212.

²⁸ Adam Feliks Próchnik (21 VIII 1892-22 V 1942), ps. Roman III, Roman Halny, Henryk Swoboda, Artur, był historykiem, archiwistą i publicystą. Po ukończeniu lwowskiego gimnazjum rozpoczął studia historyczne na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie w 1917 r. uzyskał stopień doktora filozofii. W latach 1914-1917 odbywał służbę wojskową w armii austriackiej. Po zwolnieniu z wojska z powodu odmrożenia nóg w stopniu ppor., wstąpił do POW, był aresztowany, a następnie brał udział w walkach o Lwów w 1918 roku. Od lutego 1919 r. zatrudniony w Archiwum Państwowym w Piotrkowie, najpierw jako asystent archiwalny, następnie dyrektor archiwum. Jako działacz PPS uzyskał mandat poselski w 1928 roku, a po rozwiązaniu Sejmu w 1930 r. powrócił do pracy archiwalnej. Przeniesiony z Piotrkowa do AP w Poznaniu, później podjął pracę w AAD w Warszawie. Był również członkiem Rady Archiwalnej. Aktywny działacz PPS, Organizacji Młodzieżowej TUR, założyciel Miejskiej Biblioteki Publicznej w Piotrkowie. Pracując w piotrkowskim archiwum, zasiadał jednocześnie we władzach miasta oraz był nauczycielem Miejskiej Szkoły Handlowej Średniej oraz zasiadał we władzach Związku Kas Chorych w Piotrkowie i Łodzi. W okresie okupacji kierował działem „Kronika Okupacji” w Wojsk. Biurze Hist. ZWZ-AK. Pozostawił po sobie duży dorobek naukowy i o charakterze publicystycznym. Odznaczony Orderem Odrodzenia Polski V klasy, Krzyżem Niepodległości, dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem POW i Krzyżem Obrony Lwowa. Za: Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), *Akta personalne KKiMN-198*; K. D u n i n - W ą s o w i c z, *Próchnik Adam Feliks*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 28, 1984-1985, s. 552-556; R. K o t e w i c z, *Próchnik Adam Feliks*, [w:]

do Piotrkowa ze Lwowa, dopiero na przełomie marca i kwietnia. W piśmie z 17 marca tego roku, informował on Studnickiego o uzasadnionych, niezależnych od niego, powodach swojego spóźnienia do pracy w Piotrkowie²⁹. Po przyjeździe do Piotrkowa, Adam Próchnik zamieszkał w lokalu przy ul. Bykowskiej 55. W okresie od kwietnia do lipca 1919 roku, WAP powierzył mu pełnienie obowiązków tymczasowego kierownika archiwum. Sytuacja ta, miała być tymczasową do czasu powrotu W. Studnickiego ze Wilna, co jak już wiemy nie nastąpiło. W związku z zaistniałą sytuacją, Próchnik został wyznaczony na pełniącego obowiązki dyrektora archiwum³⁰. W międzyczasie, tzn. jeszcze w listopadzie 1919 roku, WAP planował oddelegować do Piotrkowa Wacława Granicznego, dotychczasowego pracownika Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Miał on przejąć od Adama Próchnika obowiązki dyrektora archiwum, co jednak nie doszło do skutku. Prawdopodobnie Wacław Graniczny nigdy nie dotarł do Piotrkowa i nie objął posady w piotrkowskim archiwum³¹. Próchnik został natomiast ostatecznie z dniem 1 maja 1921 roku zatwierdzony na stanowisku dyrektora Archiwum Państwowego w Piotrkowie³².

Archiwum Państwowe w Piotrkowie, jako jedyne na terenie województwa łódzkiego, obejmowało swym zasięgiem cały jego obszar. Miało to związek z przeprowadzonym wówczas nowym podziałem administracyjnym kraju. Województwo łódzkie, zostało utworzone jako jednostka podziału administracyjnego, na podstawie ustawy z 2 sierpnia 1919 roku. Utworzono wówczas pięć województw (warszawskie, białostockie, kieleckie, lubelskie i łódzkie) z 11 byłych guberni zaboru rosyjskiego. W skład ziem tworzących woj. łódzkie, weszło w 1919 roku

Słownik biograficzny archiwistów polskich, t. II (1906-2001), pod red. B. Woszczyńskiego, Warszawa 2002, s. 149-150; M. Śliwa, *Próchnik Adam Feliks*, [w:] *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 403; K. Cieciora, *Adam Próchnik (1892-1942)*, [w:] *Piotrkowski Słownik Biograficzny*, red. M. Szczurowski, z. 1, Piotrków Trybunalski 2006, s. 76-85; AAN, MWRiOP, *Akta osobowe Adama Próchnika*, sygn. 5173.

²⁹ List odręczny A. Próchnika do W. Studnickiego z dn. 17 III 1919 r. został do Piotrkowa wysłany ze Lwowa samolotem. APPT, RAPPT, spis I, sygn. 1.

³⁰ WAP MWRiOP pismem z dn. 19 IX 1919 r. informował A. Próchnika o powierzeniu mu pełnienia obowiązków dyrektora Archiwum Państwowego w Piotrkowie, z poborami urzędnika VII kategorii. W piśmie tym, zaznaczono również, że z chwilą powrotu W. Studnickiego na dotychczasowe stanowisko lub w przypadku mianowania innej osoby dyrektorem archiwum, A. Próchnik zostanie przeszerogowany z powrotem na stanowisko asystenta archiwalnego. APPT, RAPPT, spis I, sygn. 1.

³¹ W literaturze przedmiotu brak jest szerszych informacji na ten temat. Jediną przesłanką o działaniu WAP w tym kierunku, jest pismo, jakie skierowane było do W. Granicznego w listopadzie 1919 roku. Brak jest jednak na nim adnotacji, potwierdzających ewentualną jego realizację lub zmianę decyzji WAP. Ibidem.

³² AAN, MWRiOP, nr zesp. 14, *Akta osobowe Adama Próchnika*, sygn. 5173.

13 powiatów, w tym piotrkowski³³. Na siedzibę władz wojewódzkich, wybrano największe miasto na tym terenie – Łódź. Pomimo późniejszych zmian administracyjnych, jakich dokonywano w okresie międzywojennym, piotrkowskie archiwum obejmowało zasięgiem swego działania nadal całe województwo łódzkie³⁴. Zmiany prawno-administracyjne odbiły się natomiast niekorzystnie na sytuacji społeczno-gospodarczej Piotrkowa. Wprowadzenie nowego podziału administracyjnego spowodowało obniżenie znaczenia miasta, z siedziby byłej guberni (co było równoznaczne z rangą miasta wojewódzkiego) do miasta powiatowego. W 1919 roku liczba mieszkańców powiatu piotrkowskiego wynosiła 187.704. Piotrkowianie podnosili kwestię obniżenia statusu miasta niejednokrotnie w latach późniejszych, m.in. na forum Komisji do Usprawnienia Administracji w 1930 roku³⁵. Z czasem miasto zaczęło nabierać charakteru ośrodka przemysłowo-rzemieślniczego³⁶. Archiwum Państwowe w Piotrkowie obok swoich funkcji administracyjnych, pełniło również rolę animatora kultury w mieście i regionie, jako skarbnica świadectw przeszłości. Było ono jedną z nielicznych instytucji, obok organizacji i stowarzyszeń o charakterze kulturalno-oświatowym, która świadczyła usługi na rzecz rozwoju nauki i kultury.

Zubożenie miasta będące następstwem, m.in. I wojny światowej miało również wpływ na sytuację lokalową archiwum. Przez prawie całe dwudziestolecie międzywojenne, archiwum nie posiadało własnego budynku zapewniającego sprawne funkcjonowanie placówki. Zorganizowane w 1919 roku archiwum mieściło się, jak już wcześniej wspomniano, w trzech budynkach. Ponieważ lokale te stanowiły własność prywatną, dosyć znaczną część budżetu aż do 1939 roku, pochłaniały czynsze. W lokalu przy ul. Bykowskiej 55 archiwum zajmowało na

³³ Obok piotrkowskiego, w skład woj. łódzkiego wchodziły także powiaty: brzeziński, kaliski, kolski, koniński, łaski, łódzki, łęczycki, radomszczański, sieradzki, słupecki, turecki i wieluński. Zob.: M. B a n d u r k a, *Rozwój terytorialny ziem województwa łódzkiego w okresie 1918-1993*, „Rocznik Łódzki” 1994, t. 61, s. 15.

³⁴ Na temat zmian terytorialnych województwa łódzkiego w okresie międzywojennym pisali szerzej: M. B a n d u r k a, *Zmiany terytorialne i administracyjne woj. łódzkiego*, „Rocznik Łódzki” 1970, t. 14, s. 25-35; Idem, *Narodziny województwa łódzkiego*, [w:] *75-lecie odzyskania niepodległości przez Polskę. Materiały z sesji naukowej, Łódź, 12 listopada 1993 r.*, pod red. K. B a d z i a k a i J. S z y m c z a k a, Łódź 1993, s. 91-103; J. B a r a n o w s k i, *Organizacja władz administracji ogólnej szczebla wojewódzkiego w Łodzi w latach 1919-1939-1945*, „Rocznik Łódzki” 1994, t. 61, s. 47-60.

³⁵ O niezadowoleniu mieszkańców Piotrkowa z tego faktu świadczą zamieszczane na łamach prasy lokalnej artykuły. W jednym z nich na zakończenie czytamy (...) *A Piotrków? Czymże jest dzisiaj Piotrków? – głuchym zaściankiem – przedśionkiem do wielkiej Łodzi. Nie zachował ani charakteru starożytnego, ani nie ma przed sobą dróg do rozwoju – tak jest pokrzywdzonym przez dzieje (...)*. „Dziennik Piotrkowski” nr 49 z dnia 19 II 1937 r., s. 14.

³⁶ B. W a c h o w s k a, *Stosunki gospodarcze w latach 1918-1939*, [w:] *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, pod red. B. Baranowskiego, Łódź 1989, s. 414-415.

parterze dwa pokoje i przedpokój gdzie mieściły się biblioteka i kancelaria, a na drugim piętrze cztery pokoje, przedpokój i kuchnię, gdzie mieściły się katalogi i biblioteka. Czynsz za te pomieszczenia w 1922 roku wynosił 9200 mk. W lokalu przy ul. Bykowskiej 71 wynajmowano w suterenie 7 pokoi i przedpokój, a na parterze jeden pokój. W budynku tym przechowywano akta jeszcze od czasów rosyjskich. Czynsz za ten lokal wynosił w 1922 roku 3355 mk³⁷. Procentową wysokość czynszu za dzierżawę pomieszczeń oraz związanych z utrzymaniem lokalu opłat (opał, światło, remonty, sprzątanie) w budżecie piotrkowskiego archiwum w poszczególnych latach, przedstawiono w tabeli nr 2.

Tabela nr 2. Procentowa wysokość czynszów w stosunku do budżetu Archiwum Państwowego w Piotrkowie.

Lata	Budżet roczny	Czynsz	%
1.01-31.12.1921	84.008 mk	53.000 mk	63
1.01-31.12.1923	2.042.000 mk	800.000 mk	39,1
1.04.1927-31.03.1928	4096 zł	3386 zł	82,6
1.04.1931-31.03.1932	5090 zł	4220 zł	82,9
1.04.1936-31.03.1937	4858 zł	4475 zł	92,1

Źródło: Oprac. własne na podst.: APPT, RAPPT, spis I, sygn. 23, 46, 70, 94 i 150.

Dane liczbowe zestawione powyżej, zostały zaczerpnięte z nielicznie zachowanych dostępnych preliminarzy budżetowych Archiwum Państwowego w Piotrkowie³⁸. Brak w nich danych za wszystkie lata okresu międzywojennego. Nie zawierają one również informacji o wysokości uposażenia pracowników archiwum. Prawdopodobnie były one zestawiane w zbiorczych budżetach WAP lub na oddzielnych listach płac³⁹. Można w nich jedynie znaleźć informacje na temat innych, różnych wydatków osobowych (np. składki na kasy chorych lub umundurowanie). Jak z powyższych danych wynika, czynsze pochłaniały znaczne kwoty z otrzymywanych przez archiwum środków finansowych, przyznawanych przez WAP.

Od początku funkcjonowania archiwum, podejmowano próby mające na celu pozyskanie nowych pomieszczeń na potrzeby zapewnienia odpowiedniej po-

³⁷ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 20 – Wykaz lokali w domach prywatnych zajętych przez Archiwum Państwowe w Piotrkowie.

³⁸ Do końca 1926 roku, rok budżetowy obejmował rok kalendarzowy. Po tym okresie dane do budżetu archiwów zestawiane były w okresach od kwietnia roku bieżącego do końca marca roku następnego. Dla porównania można podać, że np. Archiwum Państwowe w Suwałkach w 1921 roku miało budżet w wysokości 25.875 mk. Zob.: T. R a d z i w o n o w i c z, *O powstaniu i działalności pierwszego Archiwum Państwowego w Suwałkach (1921-1926)*, „Rocznik Augustowsko-Suwałski” 2006, t. 6, s. 68.

³⁹ Materiały WAP, w wyniku działań wojennych we wrześniu 1939 roku, spłonęły niemal doszczętnie.

wierzchni magazynowej. Jeszcze w marcu 1919 roku, Wacław Studnicki wystąpił z pismem do Magistratu miasta Piotrkowa w sprawie przydziału nowego lokalu. Archiwum Państwowe otrzymało wówczas na magazyn archiwalny salę pocerkiwną w gmachu poklasztornym, w którym mieściło się Gimnazjum im. Bolesława Chrobrego. Pomimo rozpoczęcia przemieszczania zasobu, wystąpiły uzasadnione obawy czy lokal ten spełni wszystkie wymagania magazynu archiwalnego. W związku z tym Studnicki polecił wstrzymanie prac związanych z przemieszczaniem zasobu, do czasu uzyskania od architekta miejskiego oceny o stanie technicznym budynku i wytrzymałości murów⁴⁰. Ekspertyza była niejednoznaczna – mury były w stanie dobrym, jednakże podłoga ułożona na belkach drewnianych, nie dawała dostatecznej gwarancji utrzymania znacznych obciążeń. W tej sytuacji budynek nie nadawał się na potrzeby archiwum⁴¹. Tak więc Archiwum Państwowe w Piotrkowie funkcjonowało nadal dzierżawiąc dwa lokale od osób prywatnych i dysponując jednym własnym, ulokowanym w gmachu państwowym⁴². O zabiegach dykcji w sprawie pozyskania gmachu na siedzibę placówki, świadczy duża ilość korespondencji, jaka znajduje się w zespole akt własnych Archiwum Państwowego w Piotrkowie⁴³. WAP MWRiOP nie był w stanie zapewnić piotrkowskiej placówce gmachu na siedzibę, który gwarantowałby dobre warunki jego pracy, ponieważ nie tylko archiwum w Piotrkowie było w takiej sytuacji⁴⁴. Warunki przechowywania, miały oczywiście duży wpływ na stan fizyczny materiałów archiwalnych, ich rozmieszczenie i tempo wykonywanych prac związanych z opracowaniem zasobu archiwalnego.

Dr Adam Próchnik kontynuował rozpoczęte przez swojego poprzednika działania, a następnie kierował pracami, mającymi na celu zabezpieczenie wszelkich archiwaliów znajdujących się na terenie miasta. Do pomocy miał dwóch woźnych (Grzegorza Kluskę i Konstantego Kmiećnika) i stróża (Józefa Mrozińskiego). Adam Próchnik zwracał się również wielokrotnie do komisariatów rządowych większych miast województwa, m.in. Łodzi, Radomska i Piotrkowa z prośbą o opublikowanie wezwań do mieszkańców, w których nakazywano zwrot do Archiwum Państwowego w Piotrkowie wszelkich dokumentów po władzach

⁴⁰ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 3 – Pismo Archiwum Państwowego w Piotrkowie do Magistratu m. Piotrkowa z dn. 6 III 1919 r.

⁴¹ APPT, RAPPT, *Ekspertyza datowana na dzień 8 III 1919 r.*

⁴² W. Łopaciński, A. Rybarski, *Gmachy archiwów państwowych Rzeczypospolitej Polskiej*, „Archeion” 1929, t. 5, s. 103.

⁴³ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 3, 5, 20 i 88.

⁴⁴ Obok archiwum w Piotrkowie, własnej siedziby nie miały także archiwa państwowe, w: Kielcach, Lublinie, Łomży, Płocku, Radomiu, Wilnie oraz Archiwum Skarbowe i Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie, Archiwa Ziemskie we Lwowie i Krakowie i Oddział poznańskiego archiwum w Bydgoszczy. Zob.: W. Łopaciński, A. Rybarski, *op. cit.*, s. 99.

i instytucjach zaborczych i okupacyjnych, pozostających nadal bez odpowiedniego nadzoru bądź w rękach prywatnych⁴⁵. Dzięki jego zabiegom wszystkie urzędy miejskie i gminne otrzymały zarządzenie nakazujące przekazanie posiadanych akt do archiwum. Zobowiązane do tego były również osoby prywatne, którym nakazano zwrot znajdujących się w ich posiadaniu dokumentów. Miały miejsce również takie sytuacje, w trakcie których interweniowała policja, konfiskując odnalezione materiały. Podejmowane wysiłki zaczęły odnosić lepszy skutek, niż miało to miejsce wcześniej. Niemal każdego dnia do archiwum napływały pisma zawierające informacje, gdzie znajdują się porzucone materiały lub pisma od urzędów, które zamierzały przekazać do zasobu piotrkowskiego archiwum, zbędne im materiały archiwalne⁴⁶.

Tak zakończył się pierwszy etap tworzenia Archiwum Państwowego w Piotrkowie. Podwaliny pod zasób archiwalny stanowiły w głównej mierze akta po byłych urzędach i instytucjach gubernialnych. Nadal trwały nieprzerwanie prace związane z zabezpieczaniem zasobu, choć prowadzone już na mniejszą skalę. Brak było niestety w dalszym ciągu, stałej siedziby archiwum. Można uznać, że na początku lat dwudziestych, Archiwum Państwowe w Piotrkowie miało już ugruntowany zasób i zakończone stadium organizacyjne.

Trudno dziś jednoznacznie stwierdzić, czy Archiwum Państwowe w Piotrkowie, posiadało jakąś wewnętrzną strukturę organizacyjną, tak jak inne instytucje państwowe. Z racji braku jednej siedziby archiwum, jak i małej liczebności personelu, liczącego w różnych latach dwóch lub trzech pracowników, nie można mówić o jakimś ścisłym podziale zadań i strukturze wewnętrznej. W sprawozdaniach rocznych i innych materiałach związanych z organizacją, nie znaleziono statutu bądź innych normatywów regulujących wewnętrzną pracę archiwum. Nie natrafiono także w trakcie prowadzonej kwerendy na informację, że archiwum takowe w ogóle posiadało. Głównym aktem prawnym dla wszystkich archiwów państwowych w okresie międzywojennym był *Dekret z 7 lutego 1919 roku* oraz wytyczne przesyłane w latach późniejszych do zastosowania i realizacji przez WAP MWRiOP⁴⁷. Jednym z normatywów regulujących pracę archiwów były *Wskazówki dotyczące urzędzenia archiwów z 1919 roku*. Zgodnie z nimi instytucje te powinny posiadać w swojej strukturze: pracownię publiczną, bibliotekę podręczną oraz pracownię fotograficzną. Archiwa miały prowadzić we

⁴⁵ Wezwanie takie zostało wydane drukiem w Piotrkowie z datą 30 V 1919 r. APPT, *Komisarjat Rządu Ludowego w Piotrkowie* (dalej: KRLP), nr zesp. 909, sygn. 18.

⁴⁶ R. S z w e d, *Sześćdziesiąt lat...*, s. 256.

⁴⁷ Obowiązki archiwistów zostały ujęte w regulaminie *Obowiązki urzędników archiwalnych z 1924 roku* oraz w *Regulaminie funkcjonariuszy niższych w archiwach państwowych z 1929 roku*. A. T o m c z a k, *op. cit.*, s. 182.

własnym zakresie również rachunkowość i sekretariaty⁴⁸. Archiwum Państwowe w Piotrkowie posiadało tylko bibliotekę, a dopiero od 1930 roku pracownię naukową i było zaliczane przez WAP MWRiOP do archiwów małych⁴⁹. Kwestie korzystania z zasobu archiwów, regulowały natomiast przepisy wydawane kolejno w latach 1928, 1930 i 1935 roku⁵⁰.

Od pierwszych miesięcy funkcjonowania archiwum, tak i w latach późniejszych, trwały prace związane z zabezpieczaniem i gromadzeniem materiałów archiwalnych. Od 1920 roku do zadań tych doszło także porządkowanie zgromadzonego zasobu jak i załatwianie różnego rodzaju kwerend. Przy tak szczupłej obsadzie kadrowej, realizowano tylko podstawowe zadania jakie stały przed archiwum wynikające z *Dekretu z 7 lutego 1919 roku*. Przejmowano, zabezpieczano i porządkowano akta po likwidowanych urzędach i instytucjach. Szczególną uwagę w początkowym okresie zwracano na dokumenty pozostawione przez władze okupacyjne i akta byłego Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego. Wśród nich włączono do zasobu akta administracyjne szczebla gubernialnego i powiatowego, akta sądowe, więzienne, szkolne i fabryczne⁵¹. Zasób narastający rokrocznie był w miarę na bieżąco inwentaryzowany. Prace porządkowe prowadzone były w trudnych warunkach, wynikających między innymi z rozproszonych pomieszczeń magazynowych i braku odpowiedniej przestrzeni. Czynności związane z porządkowaniem zgromadzonych materiałów archiwalnych, jak i sama inwentaryzacja wymagały od personelu archiwum wysokich kwalifikacji. W początkowym okresie prace związane z porządkowaniem zasobu wykonywał sam dr A. Próchnik. Woźni służyli mu pomocą raczej czysto fizyczną, choć czasami byli zatrudniani do mniej absorbujących prac związanych z porządkowaniem

⁴⁸ Ibidem, s. 189. Statut określający wewnętrzną strukturę organizacyjną, posiadały tylko nieliczne archiwa państwowe, np. Archiwum Akt Nowych w Warszawie i Archiwum Państwowe w Poznaniu. Za: I. M a m c z a k - G a d k o w s k a, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006, s. 117.

⁴⁹ Wielkość archiwum uzależniona była nie tylko od posiadanego zasobu, ale i od ilości zatrudnianych pracowników. Do dużych archiwów w okresie międzywojennym zaliczano Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Akt Dawnych, Archiwum Skarbowe, archiwa państwowe w Wilnie i we Lwowie zatrudniające po kilkanaście osób. Do archiwów średnich zaliczano, np.: Archiwum Akt Nowych, Archiwum Oświecenia Publicznego, archiwa państwowe w Lublinie i Poznaniu, a personel w nich zatrudniony liczył po kilka osób. Natomiast w archiwach małych do jakich należały obok Piotrkowa, np. Kielce czy Płock zatrudniano po jednej lub dwie osoby. I. M a m c z a k - G a d k o w s k a, *Józef Paczkowski...*, s. 69-70; A. T o m c z a k, *op. cit.*, s. 189.

⁵⁰ Były to: *Rozporządzenie MWRiOP z 16 V 1928 r. Przepisy archiwalne. Korzystanie z archiwów państwowych*; *Okólnik MWRiOP z 24 IV 1930 r. do wszystkich władz, urzędów, dyrekcji i kierownictw szkół podległych MWRiOP w sprawie korzystania z archiwów państwowych oraz Rozporządzenie MWRiOP z 10 I 1935 r. Przepisy archiwalne. Korzystanie z archiwów państwowych*. Zob.: S. S i e r p o w s k i, D. M a t e l s k i, *Dzieje...*, poz. 7, 8 i 15.

⁵¹ R. S z w e d, *Sześćdziesiąt lat...*, s. 256.

zasobu. Od grudnia 1919 roku w pracach tych brały udział trzy kobiety, zatrudnione czasowo w charakterze pracowników kontraktowych. Były to dwie dietariuszki czasowe: Elżbieta Sawicka i Wanda Krzemieniewska oraz zatrudniona na etacie dietariusza z poborami płatnymi z etatu asystenta archiwalnego – Józefa Sawicka. Należy jednak zaznaczyć, że wymienione dietariuszki czasowe były zatrudnione w archiwum tylko w 1920 roku. Informacje o sprawach personalnych i organizacyjnych znajdują się w comiesięcznych, szczegółowych sprawozdaniach z wykonanych prac, do składania których do 1928 roku byli zobowiązani dyrektorzy archiwów państwowych. Od następnego roku wprowadzono sprawozdania kwartalne i roczne oraz wprowadzono obowiązek przedkładania planu prac na rok następny.

O wielkości i jakości wykonywanych prac, przez personel piotrkowskiego archiwum, najlepiej świadczy stan jego zasobu wynoszący w 1927 roku 2.096 mb. akt, z czego ponad 95% zostało zewidencjonowanych⁵². Wszystkie zgromadzone w archiwum materiały były porządkowane i w miarę na bieżąco inwentaryzowane. Z roku na rok wzrastała także liczba wpływającej korespondencji i załatwianych kwerend.

Pracując efektywnie na stanowisku dyrektora archiwum dr Adam Próchnik oddawał się jednocześnie pracy politycznej, społecznej i oświatowej. Prawdopodobnie, jego zbyt aktywna działalność polityczna (był aktywnym członkiem PPS), była bezpośrednią przyczyną odwołania Próchnika w dniu 9 lutego 1927 roku ze stanowiska dyrektora. Automatycznie został on przeszerogowany na niższy etat – archiwisty⁵³. Po uzyskaniu mandatu poselskiego w 1928 roku, jego obowiązki powierzono na czas trwania kadencji kierownikowi Archiwum Akt Dawnych miasta Łodzi – Józefowi Rawicie-Raciborskiemu⁵⁴. W tym czasie personel archiwum, oprócz pełniącego obowiązki kierownika i urlopowanego na czas trwania mandatu poselskiego dyrektora, liczył dwie osoby. Po rozwiązaniu Sejmu w 1930 roku, Adam Próchnik zgłosił się z powrotem do pracy. Pierwot-

⁵² APPT, RAPPT, spis I, sygn. 54 i 55.

⁵³ S.S. Nicieja, *Adam Próchnik. Historyk, polityk, publicysta*, Warszawa 1986, s. 142-143; AAN, MWRiOP, *Akta osobowe Adama Próchnika*, sygn. 5173.

⁵⁴ Józef Rawita-Raciborski (28 V 1879- ? 1935), konserwator zabytków, archiwista. Po zdaniu matury w 1910 r. studiował na Wydziale Teologicznym UJ, przebywał również za granicą. Od 1917 r. pracował w Komisji Likwidacyjnej do spraw KP. Po odzyskaniu niepodległości do 1925 r. pracował jako konserwator zabytków, a następnie objął stanowisko kierownika AAD m. Łodzi. W latach 1928-1930 kierował jednocześnie AP w Piotrkowie. Był jednym z założycieli periodyku „Rocznik Łódzki”, członkiem łódzkiej Rady Archiwalnej i Komisji Historycznej PAU. Opublikował kilka prac z zakresu historii regionalnej. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Polonia Restituta i orderem papieskim Pro Ecclesia et Pontifice. Za: J. W a s i a k, *Raciborski Józef*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 29, 1986, s. 598; Idem, *Raciborski-Rawita Józef*, [w:] *Słownik...*, t. I, s. 183-184.

nie wyrażono zgodę na objęcie przez niego stanowiska dyrektora (kierownika - T.M.), po czym WAP zmienił zdanie i ponownie przeszeregował Próchnika na etat archiwisty. 15 września 1930 roku został on przeniesiony służbowo z Piotrkowa do Poznania na równorzędne stanowisko⁵⁵. Na tym zakończył się piotrkowski okres życia zawodowego dr. Adama Próchnika. Z końcem sierpnia 1930 roku, z obowiązków w Piotrkowie został zwolniony również Józef Rawita-Raciborski⁵⁶. Od 15 września 1930 roku pełniącym obowiązki kierownika piotrkowskiego archiwum został Ignacy Świątkowski⁵⁷, który stanowisko to piastował nienagannie aż do wybuchu wojny w 1939 roku⁵⁸. Został on zatrudniony na miejsce Józefy Sawickiej w 1925 roku, w związku z tym, że wstąpiła ona w związek małżeński z Adamem Próchnikiem i 30 września tego roku zrezygnowała z pracy w archiwum⁵⁹.

Ignacy Świątkowski stanął przed dwoma zadaniami: pozyskania nowego lokalu dla archiwum i dokończenia opracowania zasobu archiwalnego. Od 1930 roku i w latach następnych działał intensywnie w sprawie pozyskania siedziby dla archiwum. W 1933 roku starał się o pozyskanie nowych pomieszczeń w budynku położonym przy Placu Kościuszki 5, w którym mieściło się wcześniej prywatne Gimnazjum Heleny Trzciańskiej. Decyzją ówczesnego wojewody łódz-

⁵⁵ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 63 – Korespondencja dot. osoby Adama Próchnika; Dz. Urz. MWRiOP nr 2 z 28 II 1931 r., poz. 25 – Ruch służbowy.

⁵⁶ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 63 – Pismo WAP, z dn. 10 VII 1930 r. do Józefa Rawity-Raciborskiego dot. rozwiązania kontraktu.

⁵⁷ Ignacy Świątkowski (26 XII 1897-4 XII 1942), urzędnik, archiwista. Uczęszczał do Gimnazjum Józefa Dąbrowskiego w Piotrkowie, a następnie od 1915 r. kontynuował naukę w ośmioklasowym gimnazjum męskim. W lipcu 1920 r. wstąpił ochotniczo do WP, gdzie służył w 7 pap. W 1921 r. rozpoczął studia na Wydziale Prawa UW, przeniósł się następnie do Poznania, ale studiów nie ukończył. Od 1925 r. pracownik kontraktowy, a następnie od 1 VII 1930 r. urzędnik stały na stanowisku sekretarza AP w Piotrkowie. W drugiej połowie 1930 r. powierzono mu pełnienie funkcji kierownika archiwum, którą to piastował do 1939 roku. Dzięki jego staraniom przeniesiono zasób archiwum do jednego budynku oraz uruchomiono pracownię naukową. Społecznik, członek władz PCK, PTH, wiceprezes b. Ochotników Armii Polskiej i Koła Przyjaciół Harcerstwa w Piotrkowie Tryb. Po wybuchu wojny, członek ruchu oporu poszukiwany przez Gestapo przebywał w Warszawie. Aresztowany 1 IX 1942, a następnie wywieziony do obozu w Pustkowie koło Dębicy, gdzie został zamordowany 4 XII 1942 r. APPT, RAPPT, spis I, sygn. 413, k. 2-3 – Wniosek odznaczeniowy z 1938 r. i życiorys uwierzytelniony w 1979 r. R. K o t e w i c z, *Świątkowski Ignacy*, [w:] *Słownik...*, t. II, s. 182.

⁵⁸ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 63. Ignacy Świątkowski pierwotnie otrzymał nominację na p.o. kierownika archiwum od dn. 1 IX 1930 r., pismem WAP z dn. 30 VIII 1930 r. Następnie, już 5 IX, Wydział zmienił decyzję w związku z powrotem Próchnika do pracy, aby ponownie od 15 IX powierzyć mu do odwołania obowiązki kierownika Archiwum Państwowego w Piotrkowie. W 1934 r. nastąpiła dla archiwistów niekorzystna zmiana nazewnictwa stanowiska dyrektora archiwum, na kierownika archiwum, co niewątpliwie odbijało się ujemnie na prestiżu tego stanowiska.

⁵⁹ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 34.

kiego Aleksandra Hauke-Nowaka, na potrzeby archiwum przydzielono osiem pomieszczeń na parterze budynku, które trzeba było najpierw wyremontować⁶⁰. Sprawa ta w efekcie końcowym nie została załatwiona i archiwum nie przejęło tych pomieszczeń. Jego konsekwentne zabiegi doprowadziły natomiast do umieszczenia archiwaliów w sierpniu 1934 roku, w jednym gmachu przy ulicy Józefa Piłsudskiego 45⁶¹. Następnie dzięki dalszym staraniom Świątkowskiego, udało się doprowadzić w 1939 roku do przeniesienia archiwum do gmachu przy ul. Toruńskiej 4, gdzie mieści się po dzień dzisiejszy⁶². Prace związane z przemieszczeniem zasobu trwały od czerwca i zostały zakończone pierwszego sierpnia tego roku. Wychodząc naprzeciw użytkownikom archiwum, których liczba stale rosła, a wśród których było coraz więcej pracowników naukowych, Ignacy Świątkowski doprowadził do utworzenia w 1930 roku w archiwum pracowni naukowej. On również, podobnie jak Adam Próchnik był aktywnym działaczem społecznym⁶³. Pod jego kierunkiem dokończono inwentaryzację zasobu archiwalnego, uporządkowano bibliotekę liczącą kilka tysięcy tomów, sporządzono dużą ilość skorowidzów, inwentarzy i katalogów⁶⁴. W 1927 i 1930 roku włączono do zasobu akta rewindykowane z ZSRR.

W okresie kierowania przez Ignacego Świątkowskiego, piotrkowskie archiwum było kilkakrotnie kontrolowane przez władze zwierzchnie. W dniu 8 października 1930 roku, archiwum wizytował prof. Stanisław Ptaszycki i dr Antoni Rybarski. Trzy lata później, 27 marca do archiwum przyjechał na kontrolę dr Aleksy Bachulski, który z taką wizytą przyjechał do Piotrkowa również rok później. W maju 1937 roku do Piotrkowa przyjechał prof. Witold Suchodolski, a w czerwcu 1938 ponownie dr Antoni Rybarski w towarzystwie Tadeusza Słowika. Wszystkie kontrole dotyczące spraw merytorycznych, wypadły dla piotrkowskiego archiwum pozytywnie⁶⁵.

⁶⁰ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 88.

⁶¹ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 92 – Sprawozdanie z działalności Archiwum Państwowego w Piotrkowie za 1934 rok.

⁶² Do 1938 roku w budynku tym przechowywano akta hipoteczne dotyczące powiatu częstochowskiego. Z chwilą przewiezienia ich do Częstochowy, budynek stał pusty. Zwrócił na to uwagę P. Bańkowski, przedstawiciel Wydziału Archiwów Państwowych MWRiOP przebywający wówczas w Piotrkowie, dzięki czemu budynek ten przejęło Archiwum Państwowe. J. K r y ś k i, *Od z górą 40 lat*, „Tygodnik Piotrkowski” nr 23 z dn. 4 VI 1980 r., s. 12. APPT, RAPPT, spis I, sygn. 98 – Sprawozdanie z działalności Archiwum Państwowego w Piotrkowie za II kwartał 1939 roku z dn. 5 VIII 1919 r.

⁶³ R. S z w e d, *Sześćdziesiąt lat...*, s. 262-263.

⁶⁴ Ibidem, s. 262.

⁶⁵ APPT, RAPPT, spis I, sygn. 72, 89, 92, 98 i 160 – Grupa dokumentów związanych z wizytacjami piotrkowskiego archiwum przez władze zwierzchnie.

Warto także zaznaczyć, że kierownik archiwum był osobiście odpowiedzialny za kontrolę finansów placówki. Za kadencji Ignacego Świątkowskiego miały miejsce dwie kontrole przeprowadzone w 1934 i 1938 roku przez Izbę Kontroli Państwowej. W trakcie obu nie stwierdzono żadnych uchybień w gospodarowaniu środkami finansowymi. Pozytywne wyniki kontroli świadczą o tym, że Świątkowski był dobrym organizatorem. Warto w tym miejscu zauważyć, że budżet Archiwum Państwowego w Piotrkowie, był w owym czasie stosunkowo wysoki w porównaniu z innymi archiwami w kraju o podobnej wielkości. Bez funduszu płać, budżet na rok 1939/40 miał wynosić 6580 złotych⁶⁶. Wysokość wydatków archiwum w stosunku do otrzymywanego z WAP MWRiOP budżetu w wybranych okresach, przedstawia tabela nr 3.

Tabela nr 3. Wydatki Archiwum Państwowego w Piotrkowie w latach 1921-1937

Wydatki archiwum	1.01-31.12. 1921	1.01-31.12. 1923	1.04.1927-31.03.1928	1.04.1931-31.03.1932	1.04.1936-31.03.1937
Różne wydatki osobowe	1.508 mk	680.000 mk	228 zł	160 zł	190 zł
Czynsze	53.000 mk	800.000 mk	3.386 zł	4.220 zł	4.475 zł
Wydatki biurowe	17.500 mk	452.000 mk	180 zł	120 zł	53 zł
Inne wydatki	12.000 mk	110.000 mk	302 zł	590 zł	140 zł
RAZEM:	84.008 mk	2.042.000 mk	4.096 zł	5.090 zł	4.858 zł

Źródło: Oprac. własne na podst.: APPT, RAPPT, spis I, sygn. 23, 46, 70, 94 i 105.

Uwaga! Dane dotyczące lat 1921-1923 świadczą również o wielkości inflacji przed reformą walutową.

Jak wynika z tabeli nr 3, najwięcej środków finansowych z budżetu archiwum przeznaczano na czynsz za dzierżawę lokali prywatnych. Drugą pozycją, jeżeli chodzi o wydatkowanie zwiększonych kwot z budżetu, są tzw. „inne wydatki”. W budżetach, w pozycji tej ujmowane były sumy związane, np. z: kupnem, przewozem i oprawą archiwaliów oraz inne wydatki rzeczowe. W ramach wydatków osobowych, zawarte były pozycje dotyczące zakupu umundurowania lub opłaty wnoszone do kas chorych. Nie uwzględniano w nich natomiast uposażenia pracowników archiwum. Wydatki biurowe obejmowały, np.: koszty związane ze sporządzeniem inwentarzy, zakup książek, druków i pism oraz materiały i przybory piśmienne.

Działające w latach 1919-1939 Archiwum Państwowe w Piotrkowie było jednym z pierwszych archiwów w niepodległej Polsce. Stanęło ono przed trudnym zadaniem zabezpieczenia materiałów archiwalnych pozostawionych przez

⁶⁶ *Historia APPT sporządzona wg wytycznych NDAP w 1978 r.*, oprac. R. Szwed. Mps w zasobie APPT, RAPPT, spis II, sygn. 64.

urzędy i instytucje gubernialne z terenów dwóch guberni – piotrkowskiej i kaliskiej oraz materiałów po byłych władzach okupacyjnych. Jak było to wielkie zadanie, może świadczyć stan zabezpieczonego zasobu i jednocześnie szczupła obsada kadrowa archiwum. Archiwum nie posiadało struktury wewnętrznej, ale też przy tak nielicznej obsadzie personalnej takiej potrzeby nie było. Brak własnego lokalu stanowił problem trudny, który został rozwiązany dopiero po wielokrotnych staraniach w 1939 roku. Pomimo, że Archiwum Państwowe w Piotrkowie było zaliczane przez WAP MWRiOP do placówek małych, to otrzymywało jednak dosyć wysoki budżet, który niestety w większości pochłaniały czynsze za dzierżawę lokali. Pomimo tych trudności, do 1939 roku opracowano praktycznie, według ówczesnych kryteriów, prawie cały zasób archiwum. Wiele zespołów posiadało opracowane pomoce archiwalne, w postaci inwentarzy kartkowych, skorowidzów i indeksów. Niewątpliwie miał na to wpływ dobór osób pełniących funkcje kierowników, począwszy od Wacława Studnickiego, poprzez dra Adama Próchnika, Józefa Rawitę-Raciborskiego i Ignacego Świątkowskiego. Archiwum Państwowe w Piotrkowie znajdując się w nowej siedzibie i z opracowanym zasobem weszło w znamienny w skutki rok 1939.